

**KONINKLIJKE
VERENIGING
TER BEOEFENING
VAN DE
KRIJGSWETENSCHAP**

OPGERICHT 6 MEI 1865

Ereleden

Z.K.H. de Prins der Nederlanden

generaal-majoor b.d.
E. R. d'Engelbronner

Z.E. luitenant-generaal
J. P. Verheijen

luitenant-kolonel b.d.
W. F. Anthonijsz

Bestuur

Voorzitter

G. J. Folmer, genm art

Vice-voorzitter

drs. R. H. Rozeboom, kol KLu

Leden

prof. G. C. Berkhof, lgen gn b.d.
P. W. Gorissen, lkol art
mr. drs. C. Homan, kol marns
J. R. Karssing, kol cav
J. C. W. Rhaesa, kol KLu
jhr. mr. J. P. de Savornin Lohman
mr. R. Simonis, kltz
drs. M. de Haas, tlt inf
(public relations)

Redacteur

T. de Kruijf, bgen gn
p/a Hogere Krijgsschool
v.d. Burchlaan 31
2597 PC Den Haag

Secretaris

drs. F. J. J. Princen
Peuleyen 164
2742 EP Waddinxveen

PennIngmeester

M. P. Dekker, lkol gn
Eekschillersdreef 543
7328 LJ Apeldoorn

Ledenadministratie

J. J. M. Nijman
Karel Doormanlaan 274
2283 BB Rijswijk
Tel. 070-3947836

MARS IN CATHEDRA

MAART 1991

NR 85

Mededelingen van het bestuur

Cadettenprijs 1990

Op vrijdag 26 oktober 1990 is ter gelegenheid van de uitreiking van de officiersdiploma's op de Koninklijke Militaire Academie tevens de Cadettenprijs 1990 uitgereikt.

De prijs werd toegekend aan de cadet-vaandrig der luchtdoelartillerie M. H. A. T. Verlinden voor zijn afstudeerscriptie, die de titel droeg „Een geweldig leger?” In het be kroonde werkstuk wordt behandeld de attitude van jongeren ten aanzien van gewelddadig gedrag, zowel voorafgaande aan het vervullen van de dienstplicht als gedurende de tijd dat zij aan deze verplichting voldoen.

De schrijver heeft bij het opstellen van zijn scriptie gebruik gemaakt van gegevens verkregen uit een enquête, die hij heeft gehouden onder ongeveer 450 jongeren afkomstig uit de beide beschouwde groepen. Uit het onderzoek komen twee interessante conclusies naar voren, namelijk

- de gewelddattitude van dienstplichtigen wordt niet verhoogd door een verblijf in militaire dienst;
- een groep proefpersonen werd gevonden, die een hoge gewelddattitude bezit en die reeds aanwezig is voordat zij in dienst komen.

De laatste conclusie brengt de schrijver tot de veronderstelling, dat mogelijk juist deze groep in dienst anderen aanzetten tot gewelddadigheden.

De prijs werd op de bovenvermelde datum uitgereikt door de redacteur, brigade-generaal T. de Kruijf. Deze gaf in zijn toespraak aan, dat bij de keuze van het be kroonde werkstuk, naast de andere zeer goede kwaliteiten, ook heeft meegeteld de mate waarin het onderwerp van belang is voor de krijgsmacht.

Voordracht I

Op 10 september 1990 werd in Den Haag een voordracht gehouden door Simon Lunn, Deputy Secretary General North Atlantic Assembly over het onderwerp:

Political-Strategic implications of a CFE-Agreement.

Van deze overigens zeer interessante voordracht is helaas de tekst niet ter beschikking gekomen.

Voordracht II

Op 19 november 1990 werd in den Haag een bijeenkomst gehouden met als thema

De crisis in de Golf

In een meer dan volle zaal werden een drietal korte inleidingen gehouden door respectievelijk drs. M. van Leeuwen, drs. D. A. Leurlijk en prof. dr. J. G. Siccamà; allen stafmedewerkers van het Instituut Clingendael. Zij behandelden achtereenvolgens: de politiek-culturele aspecten, de rol van de Verenigde Naties en de politiek-militaire aspecten. Na de inleidingen werd uitgebreid gebruik gemaakt van de mogelijkheid om met de inleiders in discussie te treden. Zowel het tijdstip als temperatuur in de zaal maakten het uiteindelijk noodzakelijk de discussie te beëindigen.

In het volgende zijn weergegeven de uitgesproken tekst van de voordrachten en een samenvatting van de gevoerde discussies.

Voordracht drs. M. van Leeuwen, De politiek-culturele aspecten

Het is tot 2 augustus 1990 in de mode geweest om te stellen dat met de afloop van de koude oorlog ook allerlei regionale conflicten, waarvan de Israëliisch-Arabisch het meest prominent is, aan scherpte zullen inboeten. Deze optimisten blijken dus ongelijk te hebben gekregen. Van de koude oorlog is weliswaar steeds minder over, maar er is nu sprake van een gigantisch regionaal conflict met een risico voor escalatie. De regionale conflicten worden wel als een afgeleide beschouwd van het Oost-West conflict. Echter, het Midden-Oosten conflict kent niet als directe oorzaak de conflicten tussen Oost en West. De motivatie voor dit conflict ligt in het Midden-Oosten zelf. Iets anders is dat regionale opposanten vaak de neiging hebben gehad hun conflicten te internationaliseren en er zoveel mogelijk buitenlandse mogendheden bij te halen als ze er zelf niet goed uitkwamen. Dat is nu moeilijker geworden; de grote mogendheden blijken gemakkelijker een lijn te trekken en maken het daarmee de Verenigde Naties (VN) gemakkelijker, tot op zekere hoogte, effectiever te opereren dan dat zij vroeger deden.

Een ander aspect waar de optimisten overheen plachten te kijken, is dat in de periode van de koude oorlog regionaal ambitieuze gebruik maakten van het Oost-West conflict om hun wapenarsenaal op te voeren. Bovendien zijn deze veelal nu in staat zelf wapens te bouwen zoals Irak, Israël en Egypte bijvoorbeeld.

Wat is nu de uitstraling van deze Koeweit-crisis in de regio? Met deze vraag worden al heel gauw kwesties geraakt als

stabiliteit en instabiliteit en legitimiteit en regimes. Daarbij moet in de gaten worden gehouden dat wij in het westen uitgaan van een gekozen macht. Politieke leiders ontlenen in principe hun gezag aan het feit dat zij zijn gekozen en ze worden dan ook geacht rekening te houden met de wensen van de burgers en hun beleid hierop ook af te stemmen. Er is een parlementaire democratie, een meer dan één-partijstelsel en vaak een grondwet. Er is een scheiding van kerk en staat; geestelijke gezagsdragers dragen geen cultureel-politiek gezag. Hiervan is in het Midden-Oosten bijna geen sprake. Niet alle regimes zijn daar natuurlijk over een kam te scheren, maar het is niet zo dat daar een democratie naar westers model bestaat. Er zijn veel republieken, zelfs met een grondwet of met een parlement, maar zo'n parlement blijkt uit hooguit één partij te bestaan en als er al sprake is van een oppositie, dan weet deze precies hoe ver ze kan gaan.

Politieke leiders in het Midden-Oosten kunnen niet hun gezag ontlenen aan het parlement van de volkssouvereiniteit en de representativiteit. De scheiding tussen kerk en staat bestaat daar niet. Bijna alle Arabieren en zeker bijna alle Islamitische Arabieren achten zo'n scheiding ook onnatuurlijk en ongewenst. Ze maken ook in het dagelijkse leven een dergelijke scheiding niet; hun leven is doordrenkt van godsdienst. Ze verwachten van hun politieke leiders dat zij daar ook naar handelen. Als je hun vraagt waaraan een politiek leider zijn gezag inhoudelijk ontleent dan is het publiekelijk naleven van bepaalde Islamitische gedragsregels daarbij zeer belangrijk. Hebben we in het geval van Saddam Hoessein dan te maken met een vrome Moslim? Nee, maar ook Saddam zal de godsdienst uitdragen onder meer door godsdienstige handelingen publiekelijk te verrichten. Daar komt bij dat de Islam in Irak staatsgodsdienst is. Een ander middel om gezag te verkrijgen is te zorgen voor de welvaart van het volk. Daarbij kan ook het uitoefenen van geweld dienen om gezag te krijgen. Het regime van Irak noemt zich socialistisch, maar dat is dan wel meer socialisme à la Stalin dan wat wij in het westen gewend zijn. Kritiek op het regime, al is het in de vorm van een grapje tegen de buurman, kan de dood betekenen.

Maar er spelen nog andere ideologische thema's dan de Islam waarop de bevolking de leiders kan aanspreken. Daarvoor moeten we teruggaan in de geschiedenis. In de jaren '50-'60 gaat het niet om de Islam als legitimerende factor maar over — zeker ter linkerzijde — het Pan-Arabisme: de gedachte dat de Arabische wereld zich moest verenigen en de tegenstellingen zo veel mogelijk uit de weg geruimd moesten worden. Deze gedachte van het opstoten van de Arabische wereld in de vaart der volkeren, die overigens werd geleid door Nasser, heeft het een tijd lang buitengewoon goed gedaan. De voedingsbodem voor deze beweging was onvrede met de toenmalige sociaal-economische omstandigheden, onvrede met de rechtse regimes waaronder men zuchtte, maar vooral onvrede met externe bemoeienis.

Het Pan-Arabisme heeft heel sterk een anti-imperialistische inslag gehad en anti-imperialisme werd vertaald als anti-Israël en daarmee anti-Groot Brittannië en de Verenigde Staten. De anti-Amerikaanse houding van de Arabische wereld kan moeilijk onderschat worden. Deze hou-

ding vindt haar oorzaak in de nauwe connectie tussen de VS en Israël. Het Pan-Arabisme lijkt echter zijn beste tijd gehad te hebben als Egypte in 1967 de oorlog tegen Israël op snelle en voor de Arabische wereld pijnlijke wijze verliest. Het Pan-Arabisme heeft daarmee zijn glans verloren en wordt opgevolgd door een toenemende belangstelling voor het Palestijnse vraagstuk. Deze oriëntatie op de Palestijnse wens van zelfbeschikking en een eigen staat speelt nu een belangrijke rol in het gezag van Arabische leiders. Er kan niet worden gezegd dat alle Arabische regimes nu zo gelukkig zijn met de Palestijnen, maar niemand kan het zich veroorloven de indruk te wekken dat hij de Palestijnse zaak niet is toegedaan. Het is een belangrijk symbolisch thema geworden, dat erg gevoelig ligt.

Wanneer we deze thema's nu terugkoppelen naar de situatie in Koeweit, dan hebben we het over twee thema's die Saddam Hoessein in zijn propaganda-oorlog bespeeld heeft; soms tot verwondering van de Westerse wereld. Op ons komt een man af die zich toch weinig aan de voorschriften van zijn geloof gelegen laat liggen en toch oproept tot een heilige oorlog als ongeloofwaardig over. Niettemin speelt hij in op een voor Arabieren gevoelig thema.

Het eerste werkt als volgt. Het Saoedische regime, de bewaarders van de twee heilige plaatsen Mekka en Medina, nodigen op hun grondgebied Amerikaanse troepen uit om het regime te beschermen tegen de „rechtvaardige“ eisen van Saddam Hoessein. Troepen met daarin vrouwen en waarschijnlijk ook Joden. De rechtvaardige eisen daargelaten, de aanwezigheid van een grote, niet Islamitische legermacht op het grondgebied van de heilige plaatsen, daar moeten vele Arabieren bij slikken. Dit is dan ook een thema waar het Saoedische regime gevoelig voor is. Het probeert zijn legitimiteit namelijk te bewijzen door goede bewaarders van de heilige plaatsen te zijn. Het zal dan ook uitermate strikt zijn in het volgen van de godsdienstige voorschriften, waarbij de Amerikaanse troepenmacht storend werkt. Het uitnodigen van deze „heidense“, troepenmacht geeft aan hoe bang ze zijn geweest voor de dreiging van Saddam Hoessein.

Het tweede thema dat Saddam gebruikt, is het Palestijnse vraagstuk, dat hij gekoppeld wil zien aan de oplossing van de Koeweit-crisis. Hoe onhistorisch deze vergelijking ook mag zijn, het spreekt vele Arabieren aan. De vraag is voor hen: hoe komt het dat de Amerikanen zich zo druk maken over Koeweit en de Saoedische olievoorraden terwijl zij zich nooit echt bezig hebben gehouden met de bezetting van de Westbank, de Gazastrook en Jeruzalem. Sterker, ze hebben Israël al die jaren met enorme bedragen gesteund. Hierop kan Saddam met succes inspelen. Niet omdat hij als persoon zo geliefd is, maar omdat het moeilijk is dit thema te ontzenuwen.

Tot slot moet er op worden gewezen dat deze „linkage“ eerder tot stand zal komen door middel van oorlog dan door politieke activiteiten. Daarbij moeten we vooral de positie van koning Hoessein van Jordanië betrekken. Dit is een man met uitstekende Islamitische credentials als rechtstreeks afstammeling van Mohammed. Koning Hoessein is waarschijnlijk een veel geloviger Islamiet dan zijn naamgenoot in Irak. Zijn problemen liggen niet in de eerste plaats bij het Islamitische radicalisme in zijn land, hoewel hij wat

ongemakkelijke verhoudingen heeft met de fundamentalisten. Gewoonlijk heeft hij meer problemen met de Palestijnse bevolking die zeer pro-Saddam Hoessein is. Echter, zijn moeilijkheden zijn meer van economische aard. De Jordaanse economie is totaal aan de grond geraakt. Dit is te wijten aan de afhankelijkheid van Irak, waartoe de poort is gesloten, de enorme toevlucht van vluchtelingen en de houding van Saoedie-Arabië die de olietoevoer heeft afgesloten en niet meer als afzetmarkt toegankelijk is. Het is voor de koning moeilijk het hoofd boven water te houden. En hoewel al vaker is voorspeld dat koning Hoessein het loodje zou leggen, lijkt het waarschijnlijk dat als het misgaat er een machtsvacuüm ontstaat. Dat is het moment dat Israël niet meer afzijdig zal blijven en zich in ieder geval met Jordanië zal bemoeien. Het is niet ondenkbaar dat de eerder genoemde „linkage“ dan toch tot stand zal komen maar dan via oorlog. Dit laatste is speculatief, iets wat ongebruikelijk is binnen Clingendael, maar mogelijk geschikt om de discussie op gang te helpen.

Voordracht drs. D. A. Leurdijk, De rol van de Verenigde Naties

Nadat er 45 jaar sprake was van een situatie waarin de Verenigde Naties (VN) als internationale organisatie in de ogen van velen hooguit een marginale rol heeft gespeeld in de internationale politieke verhoudingen, lijkt nu als bij toverslag de VN een centrale rol te spelen in dit conflict, in een situatie die alleen al om die reden reeds vragen oproept. Geconstateerd kan worden, dat het model van collectieve veiligheid waar de VN voor staat, op zichzelf betrekkelijk eenvoudig is. Echter, de toepassing in de actuele politieke situatie heeft een aantal vragen opgeroepen. Die vragen behelzen de plaats van het volkerenrecht in de internationale politiek en in hoeverre het Handvest van de VN een leidraad vormt bij de aanzet naar een nieuwe internationale orde. De crisis van dit moment heeft talloze neveneffecten, onder andere in de richting van het volkenrecht. Er zijn auteurs die de suggestie doen dat het volkenrecht op alle situaties per definitie toepasbaar zou zijn, en alsof dat volkenrecht op elke concrete situatie een antwoord zou hebben. Dit is natuurlijk een miskennis van de aard van een internationale organisatie als de VN. De VN is een bij uitstek intergouvernementele organisatie waar regeringen met elkaar om de tafel zitten en zich bewust zijn van de nationale belangen die ze te verdedigen hebben. De betrokkenheid van de VN bij dit conflict heeft velen verrast en dat is op zichzelf niet verwonderlijk gezien de ervaringen van 45 jaar koude oorlog. Toch is die betrokkenheid van de VN en het optreden van de Veiligheidsraad niet helemaal toevallig. Hiervoor is een aantal ontwikkelingslijnen aan te geven.

In de eerste plaats heeft zich sinds 1987 een interessante ontwikkeling voorgedaan toen de Veiligheidsraad een resolutie aannam, waarin de raad stopzetting eiste van de vijandelijkheden tussen Iran en Irak. Interessant omdat het niet eerder was voorgekomen dat een resolutie werd aangenomen, die verstrekkende consequenties kon hebben.

Deze resolutie anticipeerde namelijk op de mogelijkheid van strafmaatregelen wanneer een of beide partijen aan deze eis geen gevolg wenste te geven. Het was om die reden een historisch document; er werd expliciet verwezen naar hoofdstuk zeven van het Handvest. Bovendien werd benadrukt dat aanvaarding van deze resolutie op zichzelf een model vormde voor verdere samenwerking tussen Oost en West bij de oplossing van een aantal regionale conflicten in deze wereld.

Het is boeiend om te zien hoe de Veiligheidsraad reageerde op de weigering van beide landen, Iran en Irak, om aan de eis gehoor te geven. Irak gaf aan de resolutie te willen accepteren, indien Iran dat ook zou doen, terwijl Iran de resolutie niet aanvaardde noch verwierp. De Secretaris-Generaal ging vervolgens op pad in een poging de landen tot andere gedachten te brengen. Dit leverde in drie maanden tijd niets op, waarop de opdracht werd teruggegeven aan de raad. Het initiatief lag hiermee weer bij de raad, maar deze besloot andermaal in apathie te vervallen en zich verder nauwelijks actief met het conflict bezig te houden.

Als je bewust wil anticiperen op de mogelijkheid van strafmaatregelen is het logisch, dat op een gegeven moment de vragen zich opwerpen of en onder welke omstandigheden het rechtvaardig is om gevolg te geven aan de resolutie. Daar ontstond onmiddellijk verschil van mening over tussen de Sovjet-Unie (SU) en de Verenigde Staten (VS). De VS stelden zich op het standpunt, dat de beide landen enige tijd mochten nadenken over de resolutie maar niet veel langer dan anderhalve maand. Verder was dan de strafmaatregel mogelijk van een eenzijdig tegen Iran ingesteld wapenembargo. De SU stelde hiertegenover dat het zou moeten gaan om een zowel tegen Iran als Irak ingesteld wapenembargo. Bovendien zou er de mogelijkheid moeten zijn, ter effectuering van dit embargo, een marine-eenheid in de Golf te stationeren. Die discussie stierf een zachte dood en het conflict kon zich voortslepen tot ongeveer juni 1988. Toen moest Iran onder druk van het slagveld de resolutie alsnog aanvaarden als basis voor vredesbesprekingen. Het kwam daarna tot een staakt het vuren waarna vredesbesprekingen startten onder auspiciën van de VN. In diezelfde augustusmaand deed zich bovendien een aantal andere ontwikkelingen voor. Als bij donderslag bleek dat de VN een actieve rol te spelen had in de afwikkeling van een serie regionale conflicten. Zo is daar bijvoorbeeld de terugtrekking van de troepen uit Afghanistan onder invloed van de Koude Oorlog vastgeroeste verhoudingen los te krijgen; bijvoorbeeld in de kwestie van de Westelijke Sahara, Namibië en Cambodja. De VN bleek een onmisbare rol te spelen om het diplomatieke proces in gang te krijgen. De VN bemoeide zich dus actiever dan ooit het geval was geweest met de internationale politieke situatie. Er ontstond nieuwe aandacht voor de rol van de Secretaris-Generaal, de Veiligheidsraad en de mogelijkheden en de beperkingen van de VN-vredesmachters.

Voor deze ontwikkeling is een drietal verklaringen te geven. In de eerste plaats staat deze ontwikkeling niet los van de ontspanning in de relatie tussen Oost en West. De VS en de SU waren bereid een politieke dialoog aan te gaan over een reeks van thema's als regionale conflicten, bewapening, mensenrechten en bilaterale kwesties. Zo kwam

hierover een ongekend intensieve en permanente discussie op gang.

In de tweede plaats was daar het nieuwe denken in de SU. De SU bleek een grote bereidheid te tonen om haar betrokkenheid in regionale conflicten terug te willen nemen. Bovendien kende de SU hierbij een grote rol toe aan de VN. Er ontstond de gedachte dat aan de functie van de VN het nodige te verbeteren viel. Het Handvest zou tot volledige wasdom moeten worden gebracht, waardoor de ruimte, die dit Handvest biedt, benut zou kunnen worden. De SU ontwikkelde zich tot een buitengewoon coöperatieve partner in het denken over de ontwikkeling van het Handvest. Dit betekende een breuk met de traditionele opstelling zoals die werd bepaald door het beeld van Mister Njet, de dwarsliggende diplomaat.

De derde factor is dat de VS plotseling de rol ging erkennen, die de VN kon gaan spelen bij het bereiken van de eigen politieke doelstellingen. De beginperiode van Reagan werd gekenmerkt door een kritische houding van de VS jegens de VN. Deze organisatie werd beschouwd als anti-westers en dat moest doorbroken worden. De Amerikanen waren uit op het herstel van het Amerikaanse leiderschap in deze internationale organisatie. Dit leidde tot een reeks van conflicten met de VN. Toen Reagan echter zijn laatste begroting indiende, bleek dat hij de VN weer volledig serieus wilde nemen en ook weer de volle contributie wenste te betalen. Ook wilde hij de vredesmachters weer de ruimte geven in regionale conflicten. De stelling is dus, dat de rol die de VN is blijven spelen een voortzetting is van de lijn die zich in de periode voor de Golfcrisis is gaan ontwikkelen met de steun van de beide supermachten. Interessant is te constateren dat de SU en de VS niet alleen onmiddellijk na de inval van Irak in Koeweit contact met elkaar zochten, maar ook de basis legden voor samenwerking onder de vlag van de Veiligheidsraad. Voor het eerst kon nu in de praktijk worden uitgeprobeerd wat het Handvest nu precies behelst op het punt van de collectieve veiligheid. De Veiligheidsraad heeft inmiddels een tiental resoluties aanvaard, die betrekking hebben op een viertal thema's: het handelsembargo, de positie van Koeweit, de positie van de gegijzelden en de positie van de landen die het meest worden getroffen door de uitvoering van het handelsembargo.

Om een toelichting te kunnen geven op deze thema's moet in de eerste plaats duidelijk zijn wat de doelstellingen zijn van de VN in dit conflict. De doelstellingen liggen natuurlijk vast in de resoluties van de Veiligheidsraad: de eis van de Iraakse terugtrekking uit Koeweit, de suggestie om onderhandelingen tot stand te brengen tussen Koeweit en Irak, het herstel van de legitieme regering van Koeweit en ten slotte de vrijlating van de gegijzelden. Wat betreft de positie van Koeweit kan er aan worden toegevoegd dat de annexatie van Koeweit tot negentiende provincie van geen enkele waarde is verklaard. Dat betekent dat ook de Veiligheidsraad zich op dit punt gecommitted heeft aan het terugdraaien van de klok.

Het handelsembargo is de meest verstrekkende maatregel geweest die de raad heeft kunnen aannemen. Dit gebeurde onder de werking van artikel 41 dat betrekking heeft op strafmaatregelen van niet-militaire aard. Het gaat hier om een algemeen in- en uitvoeringsverbod van Irak met de bui-

tenwereld met uitzondering van voedsel en medicijnen als humanitaire hulp. Ook dit soort uitzonderingen zijn niet toe-
vallig, maar zijn het resultaat van het onderhandelingspro-
ces, dat kenmerkend is voor alle resoluties van de Veilig-
heidsraad. Onmiddellijk rijst dan de vraag hoe zo'n embar-
go moet worden uitgevoerd. Moet daarvoor de VN de in-
strumenten aanreiken of moet het toezicht overgelaten
worden aan de nationale regeringen? De VN blijkt nauwe-
lijks over dergelijke instrumenten te beschikken en moet de
uitvoer van de resoluties wel overlaten aan de nationale re-
geringen. Het zijn dan ook de nationale regeringen die op
dat punt op hun verantwoordelijkheden kunnen worden
aangesproken.

Een ander element in de discussie is natuurlijk ook ge-
weest in hoeverre geweld mocht worden toegepast, zowel
door de aanwezige marineschepen als de aanwezige
vliegtuigen. Voor dat geweld is een oplossing gevonden in
een nieuwe resolutie van de Veiligheidsraad om de geloof-
waardigheid van de andere resoluties niet te schaden.

Met het aannemen van de resoluties heeft de raad gepro-
beerd de ruimte binnen artikel 41 op te rekken, teneinde de
druk op Irak op te voeren en de doelstellingen te bereiken.
Geleidelijk raken deze mogelijkheden uitgeput en dan komt
het moment waarop besloten moet worden of en zo ja wan-
neer er geweld moet worden toegepast. Dit hangt samen
met de vraag hoeveel tijd het embargo gegund moet wor-
den en op welke termijn het effect van dit embargo gemeten
kan worden. Bovendien speelt de kwestie onder welke
voorwaarden dat geweld moet worden toegepast. Wat is
bijvoorbeeld de rol van het militaire strafcomité daarbij en
hoe wordt de commandostructuur geregeld. Het lijkt zich te
ontwikkelen naar het afgeven van een soort machtiging
aan de individuele lidstaten om geweld uit te oefenen.

We staan nu aan de vooravond van een interessante fase
in de ontwikkeling van het systeem van de collectieve vei-
ligheid. De vraag is of men bereid is deze te handhaven en
vooral onder welke voorwaarden.

Voordracht prof. dr. J. G. Siccama, De politiek-militaire aspecten

Naar mijn mening kan beter worden gesproken van de
„oorlog in de Golf" dan van de gebruikelijke term, „Golfcri-
sis". De positie van Koeweit mag niet uit het oog worden
verloren. Aan de orde is of en wanneer de oorlog zich zal
uitbreiden.

In hoeverre is er nu een vergelijking te maken tussen de ja-
ren 30 en nu en tussen Hitler en Saddam Hoessein. Uiter-
aard zijn er vele verschillen aan te wijzen, maar een be-
langrijke overeenkomst is dat beiden het fenomeen van de
roofoorlog beoefenen; een roofoorlog waarin de daar ver-
gaaarde rijkdommen de agressor in staat stellen zijn activi-
teiten uit te breiden.

Een tweede overeenkomst is de appeasementhouding van
de andere landen, die versterkt wordt door de aanwezig-
heid van de gijzelaars. Een andere vergelijking die te ma-

ken is, is die tussen Koeweit en Ethiopië, toentertijd lid van
de Volkenbond, dat van de kaart werd geveegd door een
ander lid (Italië). De Volkenbond had toen geen instrumen-
ten om Italië tot de orde te roepen. Nu is er de gelegenheid
voor de VN om die kans wel te grijpen. Wanneer het nu niet
lukt met 160 landen tegen 1 dreigt hetzelfde lot voor de VN
als voor de volkenbond. Dat zal wereldwijde consequen-
ties hebben. Als dit optreden van universele volkerenorga-
nisaties mislukt, dan zal de totstandkoming van een effect-
ieve regionale organisatie vergelijkbaar met de VN een ge-
ringere kans van slagen hebben. Dit is dus toch een be-
langrijk doel van de internationale rechtsorde, naast de
oliebelangen.

Om deze doelstelling te bereiken dient een twee-sporenbe-
leid. De eerste is via het collectieve veiligheidsinstrumen-
tarium van de VN. Men is begonnen met de mogelijkheden
die artikel 41 biedt: de boycot uitgeoefend door middel van
blokkades ter zee, die moeten leiden tot het stopzetten van
de olie-export. Ook de wapenimport wordt nu gecontro-
leerd. Er zouden ook mogelijkheden zijn om de voedsel-
boycot, die tot nu toe niet erg effectief lijkt, te versterken
door een blokkade op het land. Maar dan zijn de mogelijk-
heden van dit wurgingsscenario wel uitgeput.

Het tweede spoor is het militaire instrument met als doel de
diplomatieke druk te vergroten. Dit instrument wordt duide-
lijk aangevoerd door de Verenigde Staten. De Rapid De-
ployment Force blijkt inderdaad te bestaan en wordt snel
opgebouwd. Het is daarbij opmerkelijk hoe vlot de troepen-
macht van vijand heeft kunnen veranderen. De twee spo-
ren lijken nu steeds dichterbij elkaar te komen. Het is ook
de bedoeling van de regering Bush om beide sporen te blij-
ven berijden. We zitten inmiddels toch in een fase waarin
resoluties worden voorbereid, die het de lidstaten mogelijk
maken om ook militaire middelen toe te gaan passen. Er
lijkt geen VN-commando te komen, maar eerder een mach-
tiging aan de verschillende lidstaten om wapens in te zet-
ten. Interessant zal daarbij de houding van Frankrijk zijn
dat al zijn gijzelaars heeft vrij gekregen en China, het tot nu
toe permanent afwezige lid van de Veiligheidsraad.

Naast de Verenigde Staten is er een aantal „hulpvolkeren"
naar Saoedie-Arabië getrokken zoals de „juniorpartner"
van de VS, Groot-Brittannië, maar ook Nederland. We zijn
daarbij wel zeer voorzichtig. Echte risico's lijken verbonden
te zijn aan de landstrijdkrachten en die heeft Nederland
nog niet willen leveren. Toch zou dit een interessante beïn-
vloedingsmogelijkheid aan de Nederlandse politiek geven.
Maar tot dusver overheerst een lijn die tot vergaande terug-
houdendheid leidt. De interservice rivaliteit lijkt hierbij een
rol te spelen: de marine zit er al dus de mariniers, wat een
tweede marinetaak zou betekenen, mogen niet. De land-
strijdkrachten kunnen er niet komen, want de trans-
portschepen zijn al door de Amerikanen en de Engelsen
gehuurd en we kennen allemaal het trieste verhaal van de
F-16 vliegtuigen.

Hoe dan ook, Nederland is ook één van de hulpvolkeren,
die in tegenstelling tot Duitsland dat de VN afbreuk doet
door een al te sterke appeasement-houding. Daarnaast
zijn er tal van Arabische landen, als Egypte en Syrië, die
problemen kunnen geven bij de coördinatie als er besloten
zou worden tot een militair optreden. Hoe staat het nu met

de militaire krachtsverhoudingen? Kwantitatief heeft Irak een aantal geduchte burens zoals Syrië, Turkije en Iran. In kwalitatief opzicht gaat het in grote lijnen om de regionale hegemonie tussen Israël en Irak. Israël is kwalitatief vooral door kernwapenbezit, superieur, maar voelt zich bedreigd door Irak. De indruk is dat Israël de VS de tijd heeft gegeven het probleem op te lossen. Het is niet te verwachten dat Saddam Israël zal provoceren. Het is echter wel denkbaar dat als de oorlog zich uitbreidt Irak zal proberen Israël erbij te betrekken eventueel via Jordanië. Irak lijkt daarbij te beschikken over chemische en biologische wapens en verder zou een aantal superkannonen operationeel zijn.

Het betrekken van Israël in de oorlog zou vermoedelijk meteen het einde van Saddam Hoessein betekenen, maar het gedrag van staatslieden die anderen in hun ondergang meeslepen, is niet onbekend.

Bovendien is dit één van de mogelijkheden om weer medestanders te krijgen in de Arabische wereld.

Hoe zal dit nu verder gaan? Als Saddam Hoessein rationeel is, voldoet hij aan alle voorwaarden van de Veiligheidsraad en trekt hij zich terug. Probleem is dat hij er dan over vijf jaar weer kan zitten, maar dan met kernwapens en dan krijg je hem daar nooit meer weg. Een ander uiterste mogelijkheid is dat Saddam Hoessein zelf wordt uitgeschakeld. Waarschijnlijk de meest elegante oplossing, maar niemand weet hoe waarschijnlijk deze is. Er zijn nog twee tussen-oplossingen aan te geven. Ten eerste is er het voortduren van de „drôle de guerre”, de situatie die we nu al een tijd kennen. De roep vanuit het eigen land dat de Amerikanen terug moeten, zal sterker worden evenals de druk van de familieleden van de gijzelaars. Na vandaag lijkt hier toch verandering in te komen. Het is nu onwaarschijnlijk dat men doorgaat met het sturen van humanitaire missies. Dit lijkt zinloos, daar voor de Kerstdagen toch geen gijzelaars meer worden vrijgelaten. Het doel van Saddam lijkt hierbij duidelijk: hij is uit op tijdwinst. De woestijn is het koudst tussen januari en maart. Bovendien volgt dan de Ramadan, waarmee het bezwaarlijk wordt voor de Arabische bondgenoten van de VS om tegen mede-Arabiëren te vechten.

Saddam probeert tijd te winnen in de hoop dat het na maart helemaal niet meer tot een militair treffen zal komen. Een tweede mogelijkheid is een militair ingrijpen. Dit zal een combinatie zijn van drie acties: een luchtbombardement op Irak, de bevrijding van Koeweit en de bevrijding van de gijzelaars.

Tot slot nog enkele opmerkingen hierover. Het verrassingselement van een mogelijke aanval is uiteraard weg, ook al stelt men geen ultimatum in een resolutie. Bovendien zal het aantal doden onbekend zijn. Het verloop van alle conventionele oorlogen is hoogst onzeker en dat zal ook in dit geval zo zijn. Het zal echter niet gaan om een chirurgische ingreep.

Na deze voordrachten was er de gelegenheid tot het stellen van vragen. Hier volgt een samenvatting van wat toen aan de orde werd gesteld.

Interne stabiliteit Irak

De eerste vraag die gesteld wordt heeft betrekking op de interne stabiliteit van Irak. Al tijdens de oorlog met Irak konden men zich erover verbazen dat er geen moeilijkheden waren met de Sjiieten. Men zou zich kunnen voorstellen dat er moeilijkheden rijzen met de Koerden. Er komen nu ook berichten van deserteurs. Kan Saddam Hoessein dat land in geval van oorlog ook werkelijk bij elkaar houden?

Dit blijkt ook voor mevrouw Van Leeuwen een grote vraag te zijn. Je kunt je namelijk haast niet voorstellen dat Saddam Hoessein populair is in zijn eigen land. Waarom er tot nu toe geen opstand is gekomen, bijvoorbeeld van de kant van de Sjiieten of de Koerden moet toch gelegen zijn in het intimidatiesysteem van Saddam. Het gaat daarbij niet alleen om de veiligheidspolitie, maar om een alles doordringend verkiikerssysteem: via de burens, ouders tegen kinderen. Dit maakt mensen uiterst huiverig en bemoeilijkt het aanzetten tot tegen Saddam gerichte acties. De kans is groot dat je al verraden bent voor je twee mensen hebt gesproken. Deze angst is te merken aan de mensen op straat in Irak die wel met je praten, maar zich zeer ongrijpbaar uitlaten. Een woord van kritiek valt er al helemaal niet. Bovendien heeft Saddam voordat hij aan deze invasie is begonnen een aantal officieren gevangen gezet en er zelfs een aantal laten executeren.

Er zijn inderdaad berichten van desertie; Koerden die bij de Turkse grens waren overgelopen. Zo zijn er ook verhalen uit Koeweit van wanorde en gebrek aan discipline onder de Iraakse militairen. Zolang er geen hete oorlogssituatie is, lijkt er zich geen oppositie te ontwikkelen of het zou uit het leger moeten komen. Saddam Hoessein is zelf geen militair en tijdens de oorlog met Iran heeft hij zich bij een aantal hoge officieren impopulair gemaakt. Verzet is dus het meest waarschijnlijk uit die hoek te verwachten.

Hierop wordt uit de zaal een aanvulling gegeven. Daarvoor wordt verwezen naar Syrië waar een „crackdivisie” aanwezig is. Verwacht wordt dat Saddam ook over een dergelijke divisie beschikt, die dient om het regime te steunen en eventuele oppositie te onderdrukken en zo de zittende dictator in het zadel te houden. Wie de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt, begrijpt dat met terreur en doordringende censuur veel te bereiken valt.

Hieruit volgt de vraag of de bewering van Michael Stein juist is dat de lijfwacht van Saddam Hoessein voor het grootste deel uit Koerden bestaat. Mevrouw Van Leeuwen antwoordt, dat Stein over het algemeen goed geïnformeerd is. Ze voegt daar aan toe dat je op die manier kunt proberen potentiële tegenstanders aan je te verplichten.

De Arabische oplossing

De volgende vragensteller stelt aan de orde dat één van de punten die altijd onderbelicht blijven die van de „Arabische oplossing” is. De vraag is wat de Arabieren daar nu eigenlijk mee bedoelen, zo deze al bestaat. Dit zou mogelijk een ander gezichtspunt kunnen opleveren. Echter, de Arabieren zelf doen er al vreselijk vaag over. Mevrouw Van Leeu-

wen geeft aan dat er met de Arabische oplossing twee dingen worden bedoeld. Het eerste is dit praten, praten en nog eens praten, proberen de zaak te lijmen, diplomatieke oplossingen te vinden en niet te hoeven vechten. Het tweede element dat een rol speelt, is het vermijden van externe bemoeienis. Maar als je inderdaad vraagt: hoe stel je je dat dan voor, komen er vaak tegenstrijdige dingen uit. Het komt er op neer dat het VN-standpunt verlaten moet worden, wanneer je bijvoorbeeld kijkt naar het standpunt van Arrafat en koning Hoessein hierover. Zij betreuren weliswaar de invasie van Koeweit, maar ze vinden dat er onderhandeld kan worden met Irak voordat dit land zich heeft teruggetrokken uit Koeweit. Het is een compromissenkoers, waarbij de agressor ten dele beloond wordt.

De vraag wordt dan gesteld of de Arabieren dan voor lief nemen dat de onevenwichtigheid in de Arabische wereld blijft bestaan. Er bestaat toch de kans dat Irak zijn activiteiten niet tot Koeweit zal beperken. Mevrouw Van Leeuwen denkt dat de Saoedische reactie op een dergelijke situatie zal zijn om onmiddellijk de betrekkingen met Iran te verbeteren voor zover dat mogelijk is. Het streven van de Golfstaten is altijd geweest het evenwicht tussen Iran en Irak te bewaren, daar men beide landen vreest. Men zal hopen dat Saddam Hoessein aan de macht blijft en dat het evenwicht min of meer gehandhaafd wordt.

De heer Siccama voegt hier aan toe dat hij moeite heeft met het begrip „Arabische oplossing” als je ziet hoe verschillend de Arabische landen reageren. Voor zover het duidelijk is, komt het volgens hem neer op onderhandelbaarheid waar niets te onderhandelen valt. Dat betekent in ieder geval tijdswinst voor Saddam Hoessein. De enige nuttige functie zou kunnen zijn, dat als Irak zich terugtrekt er dan tijdelijk een VN-macht wordt gestationeerd, bestaande uit manschappen uitsluitend afkomstig uit Arabische landen.

Mevrouw Van Leeuwen ziet dit alles onder VN-auspiciën gebeuren en niet onder auspiciën van de Arabische Liga.

De heer Leurdijk stelt dat in deze discussie goed onderscheid gemaakt moet worden tussen de volgende twee situaties. De situatie zoals deze zich nu voordoet en de situatie zoals deze zal ontstaan, nadat Irak zich uit Koeweit heeft teruggetrokken. De vraag of in de laatste situatie een VN-eenheid zal worden gestationeerd, heeft op zichzelf niets met een Arabische factor te maken. Dat is een kwestie van invulling. Er is daarbij overigens sprake van een precedent; destijds bij de onafhankelijkheid van Koeweit is er een Arabische Liga-eenheid gestationeerd in het grensgebied. Maar gelet op de internationale dimensies van het vraagstuk is er veel voor te zeggen om uit te gaan van een VN-eenheid.

Saddam Hoessein en zijn militair-industriële apparaat

De volgende vraag is of het genoeg is als Saddam Hoessein zijn troepen terugtrekt uit Koeweit en zegt: „Ik heb er spijt van”. De heer Leurdijk denkt van niet. Een van de grote vragen die zich inderdaad voor de internationale gemeenschap zal voordoen is; wat moet er met het militair-industriële apparaat van Saddam gebeuren? Deze vraag

moet worden uitgesplitst in een aantal elementen. Het wapenembargo is daarbij één van de meest wezenlijke elementen. Er zou dus voorzien moeten worden in een geheel wapenembargo bij voorkeur onder de werkingskracht van de VN. Dit zou een element moeten zijn in de nieuwe veiligheidsstructuur. Hierbij doet zich ook de vraag voor over welk militair-industrieel apparaat in dat geval nog gesproken kan worden. Hoever moet gegaan worden bij de vernietiging van dit apparaat als het tot geweld komt? Moet men uit militair-operationeel oogpunt zich beperken tot een grondgebied van Koeweit of moet hierbij onvermijdelijk ook het Iraakse grondgebied worden betrokken. Er is van Saoedische kant al op gewezen dat men in dat laatste geval vooral niet te ver moet gaan bij de vernietiging van het militair-industriële apparaat teneinde de stabiliteit in de regio niet te veel te schaden. Daarbij werd zowel in de richting van Iran als van Israël gewezen.

Vanuit de zaal wordt hieraan de vraag toegevoegd of men Saddam Hoessein straffeloos zal laten gaan. In 1945 zijn de oorlogsmisdadigers tenslotte ook voor een tribunaal gebracht en gesteld mag worden dat Saddam zich aan vergelijkbare misdaden heeft schuldig gemaakt. De heer Leurdijk stelt dat deze discussie zich al heeft voorgedaan ook binnen de Veiligheidsraad. Probleem bij deze discussies is altijd dat deze zich afspelen achter gesloten deuren. In dit stadium heeft de Veiligheidsraad die beslissing nog niet willen nemen. Toch is de instelling van een tribunaal denkbaar na beëindiging van het conflict. De vraag is dan weer of dit een VN-tribunaal moet worden.

De rol van Syrië

De volgende vragensteller maakt zich zorgen over de rol van Syrië in dit conflict. De vraag is of dit nu de rol wordt van de derde hond die er met het been vandoor gaat.

Mevrouw Van Leeuwen stelt dat Assad zeker zo ambitieus is als Saddam Hoessein en niet minder meedogenloos. Mogelijk staat hij militair en zeker economisch wat zwaker. De winst die Syrië in dit conflict zou kunnen boeken is de herwinning van de Golan-hoogvlakte. Maar dan moeten de Amerikanen Israël zo ver krijgen deze „linkage” te maken en dat lijkt niet erg waarschijnlijk. Op de vraag of Syrië het mogelijk door Irak achtergelaten vacuüm zal gaan opvullen wordt geantwoord, dat vooral de Amerikanen daar niets voor zullen voelen. Waarschijnlijker is dat Israël daar een actieve rol bij zal gaan spelen. Ook Israël zal uitbreiding van de Syrische macht als zeer onwenselijk beschouwen. De heer Siccama voegt hier aan toe dat oorlog voeren een epidemisch verschijnsel is. Als er ergens een oorlog uitbreekt, melden zich altijd nieuwe participanten. Het idee van de lachende derde klopt. Overigens draait het veelal toch om het zogenaamde „landje pik”. Het is daarbij opvallend dat er geen territoriaal conflict is tussen Syrië en Irak. Maar beide hebben wel „grote mogendheid”-aspiraties in de regio.

De opleving van de VN

De volgende vragensteller komt terug op de oorzaken die zijn aan te wijzen voor de opleving van de VN. Hij vraagt

zich af of de opleving niet voornamelijk is toe te schrijven aan de verbetering van de Oost-West relaties; er zou hiermee maar een reden aan te geven zijn in plaats van de eerder genoemde drie. Daarbij zou dan de toevalligheid komen dat het VN-beleid spoort met het beleid van de Verenigde Staten.

De heer Leurdijk ontkent niet dat de verbetering in de Oost-West relaties de centrale reden is, maar hij stelt dat er een aantal factoren is die deze reden hebben versterkt. Zo is daar bijvoorbeeld het nieuwe denken in de Sovjet-Unie. Dat maakt dat de Sovjet-Unie zich openstelt voor mogelijkheden voor de VN bij de regeling van regionale conflicten. Van de weeromstuit hebben de VS na enige tijd dat element ook erkend. De suggestie wordt gedaan, dat de aanval op Koeweit juist mogelijk is geweest door de toenadering tussen Oost en West. De heer Leurdijk erkent dat de huidige situatie gezien kan worden als een eerste aanval op het streven van Oost en West naar een nieuwe internationale orde. Het belangrijkste probleem dat zich in deze discussie voordoet, is het gigantische probleem van het bewapeningsevenwicht in het Midden-Oosten. Dus aan de eerder genoemde noodzaak van de instelling van een wapenembargo na afloop tegen Irak kunnen nog twee dingen worden toegevoegd. In de eerste plaats is er het probleem van het bewapeningsevenwicht dat de positie van alle landen raakt in het Midden-Oosten en aan de andere kant bestaat het probleem van de proliferatie in algemene zin aldaar. We praten wel over het kernwapenpotentieel van Irak, maar er zijn meer drempellanden die over kernwapens zullen gaan beschikken. Daaraan is de afgelopen jaren weinig aandacht besteed. Nu is echter geleidelijk een nieuw klimaat ontstaan, waarbij in het Amerikaans-Russisch overleg ook dit probleem bespreekbaar is.

De mogelijkheden van de VN

De volgende vraag luidt: „Als deze situatie niet kan worden opgelost kan dan de VN niet worden bijgezet bij de Volkenbond“? Deze vraag wordt gesteld in het licht van optimistische kijk die de heer Leurdijk op de VN zou hebben geschetst.

De heer Leurdijk geeft aan dat zijn optimisme niet zo ver gaat, dat hij alleen de mooie kanten van het systeem ziet. Integendeel, het systeem van collectieve veiligheid vond niet alleen in de afgelopen jaren vrij snel zijn begrenzings, maar het is ook niet ondenkbaar dat dit ook in de huidige situatie zal gebeuren. Tot nu toe is dit systeem redelijk uitgepakt voor wat betreft de uitvoering van artikel 41 van het Handvest. Maar wanneer moet worden besloten tot militair optreden onder artikel 42 in VN-verband houdt dit in dat het handelsembargo gefaald heeft. Bovendien kan het zijn dat, wanneer er besloten wordt militair op te treden, de geesten zich opnieuw scheiden. Dan moet inderdaad de vraag onder ogen worden gezien of het systeem van collectieve veiligheid zoals opgesloten in het VN-Handvest niet heeft gefaald en of het systeem wel politiek haalbaar en werkzaam is in militair opzicht.

Bloedarmoede in Irak

De volgende vraag is of er in de jarenlange oorlog met Iran geen bloedarmoede is opgetreden. Zullen de gevolgen hiervan merkbaar zijn bij een nieuwe strijd of zal Irak met hernieuwde moed een nieuwe strijd tegemoet gaan.

Het lijkt de heer Siccama om een verschijnsel te gaan dat tegengestelde effecten heeft. Er zal inderdaad wel een zekere oorlogsmoeheid zijn ontstaan. De vraag is welk regime er eigenlijk heerst in Irak: zal de bevolking in opstand komen? Een ander effect is dat een aantal succesvolle campagnes elkaar nog al eens opvolgt. Dit gegeven wordt nog versterkt door het idee van de roofoorlog. Het idee bestaat dat Saddam de rijkdommen die hij in Koeweit vergaart zal gebruiken om verdere aspiraties naar het leiderschap in de Arabische wereld uit te bouwen. Overigens is de heer Siccama er niet gerust op dat Iran zich bij een eventueel conflict alzijdig zal houden.

Uit de zaal wordt gewezen op het probleem dat, om het evenwicht in de regio te herstellen peace-enforcing en peacekeeping niet voldoende zal zijn. Wil men iets in die regio in die richting doen, dan zal men het Iraakse leger voor het grootste gedeelte te gronde moeten richten. Dat lijkt het dilemma te zijn van de hele problematiek, dat de VN per definitie vleugellam maakt. Een simpele aanval is onmogelijk. Als er fundamenteel iets gedaan moet worden aan het herstel van het machtsevenwicht in die regio dan zal er veel verder gegaan moeten worden.

De heer Siccama geeft aan grote moeite te hebben met het begrip machtsevenwicht voor het Midden-Oosten. Het gaat om een multipolair systeem, dat heel moeilijk doordringbaar is zelfs voor de supermachten. Het is geen systeem van machtsevenwicht, maar een stabiel oorlogssysteem, dat beheerst lijkt te worden door Israël, dat militair de toon aangeeft. Hij geeft aan niet te weten hoe een machtsevenwicht er daar uitziet. Verder dient het VN-instrumentarium ook in de toekomst niet onderschat te worden. We hebben nu een handelsembargo dat gehandhaafd dient te worden. Daarbij moet er een non-proliferatie regime komen dat echter niet slechts moet gelden voor de landen in de Arabische regio.

Bijeenkomst

Op maandag 4 maart 1991 te 19.30 uur (zaal open vanaf 19.00 uur) houdt de vereniging voor leden en andere geïnteresseerden een bijeenkomst in het Defensie Voorlichtingscentrum, Korte Houtstraat 21, Den Haag, waar Group Captain Valence, van het Royal Air Force Staff College, een inleiding zal houden over

The importance of air power in the 21st century

Na de voordracht wordt, zoals gebruikelijk, gelegenheid geboden voor discussie.